

THE NOBEL PRIZE

Bildspelsmanus – Utopier och Dystopier

1. Utopier och dystopier

2. Berättelser om framtiden och andra världar

- Den här lektionen handlar om två litterära genrer, utopin och dystopin:
- *Utopin* är en litterär genre som skildrar ett idealt samhälle eller en ideal tillvaro, kanske ett ideal som inte går att förverkliga.
- *Dystopin* är en litterär genre och motsatsen till utopin. Dystopin skildrar ofta en mardrömslik tillvaro eller ett inhumant, framtida samhälle.
- Genom historien har författare använt utopin och dystopin både för att underhålla läsare och för att kritisera sin egen samtid: utopin med positiva bilder, dystopin med skräckscenarion. Under årens lopp har även andra närliggande genrer utvecklats, till exempel science fiction och climate fiction, eller klimatfiktion som det ofta kallas på svenska.
- Nu ska vi fördjupa oss i utopin och dystopin, och vi börjar med den äldsta – utopin.

3. Del 1: Utopier

4. Föreställningar om det goda livet

- Människan har alltid drömt om att få leva ett gott, bekymmerslöst och harmoniskt liv. I såväl berättelser och myter som i filosofin beskrivs en idealisk tillvaro.
- I den kristna traditionen finns Paradiset, en religiös föreställning om människans urtillvaro. Platsen där de första människorna levde i lugn och harmoni innan de blev utkastade i världen. Målningen till vänster av den nederländske konstnären Hieronymus Bosch skildrar hur Gud sammanför Adam och Eva i Paradiset.
- Den grekiske antika filosofen Platon tänkte sig en ideal stat där rättfärdighet var en grundprincip och där alla fria människor hade sin rätta plats – åtminstone männen, eftersom kvinnor och slavar inte riktigt räknades i Platons filosofi.
- Fattigt folk på medeltiden drömde kanske om "Schlaraffenland", ett fantasiland som dignade av mat och godsaker, ett lyckoland där ingen behövde arbeta och slita.

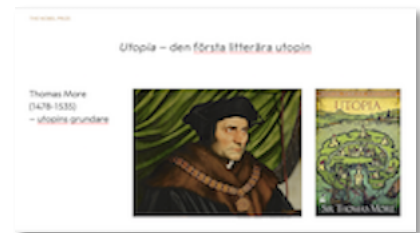
THE NOBEL PRIZE

På bilden till höger som är målad av Pieter Bruegel (d.ä) sover några personer ruset av sig efter ett stort kalas i Schlaraffenland.

- Dessa myter och filosofier handlar alla om drömmen om ett gott liv.
- I litteraturens historia har det skrivits många böcker som på olika sätt utforskat just ideala samhällen och bättre sätt att leva. Dessa berättelser har tjänat som både inspiration och som kritik. Ibland har utvecklingen gått åt det håll som först utstakats i fiktionens värld.

5. Utopia – den första litterära utopin

- Berättelser om det goda livet har alltså funnits sedan antiken. Men den litterära traditionen att berätta om ett idealt samhälle börjar med att advokaten och politikern Thomas More skriver boken *Utopia* 1516 (full titel: *Utopia eller Om det bästa samhällsskicket och den nya ön Utopia*). *Utopia* blir stilbildande för en ny populär genre, utopin.
- Berättelsen handlar om hur Thomas More, under en av sina resor, kommer i samspråk med en portugisisk sjöman. Denne berättar hur han hamnade på ön och tillika det ideala landet Utopia.
- Utopia visar sig vara ett förträffligt ställe med en perfekt ordning i såväl politiken som i samhället. Privat ägande finns exempelvis inte och män och kvinnor har samma möjligheter till utbildning och arbete. Detta var helt olikt förhållandena i det 1500-talets England där More själv levde och som styrdes av kungahuset Tudor och dominerades av religion. Därför framstod kontrasten mellan verkligheten och landet Utopia som ganska stor och det kunde rentav vara farligt att uttala så skarp kritik.

6. Utopia – landet ingenstans

- Namnet "utopia" är en ordlek. More satte samman det grekiska ordet "ou" som betyder "inte" med "topia" som betyder "plats" och skapade på så sätt "utopia". Tillsammans blir orden "ingen plats", eller landet ingenstans. Utopia anspelar också på grekiskans "eu" som betyder "god" eller "bra". Alltså kan utopia både betyda en bra plats och en plats som inte finns.
- På detta sätt kunde Thomas More, på ett smart sätt, leverera skarp samhällskritik i en tid när kritiker oftast blev avrättade, och ändå undkomma straff. Utopia var ju bara fiktion, det fanns ju inte.
- Tyvärr blev More ändå avrättad 20 år senare, inte för att han skrivit *Utopia* utan med anledning av striden om vem som hade den största makten: kungen eller Gud. More höll på Gud och blev avrättad av kungen.

7. Utopigenrens kännetecken

- Thomas Mores verk och fiktiva koncept fick många efterföljare. En del utopier skrevs redan under 1500-talet och det gavs ut många utopier fram till och med i

THE NOBEL PRIZE

början av 1900-talet. Men vad kännetecknar dessa utopier?

- I de flesta av de tidiga utopierna hamnar protagonisten, alltså hjälten, på olika mystiska sätt plötsligt på en isolerad plats. Det kan vara en ö eller en hemlig dal, eller att någon blir kidnappad och bortförd till Antarktis. Där finns ett fantastiskt land och samhällsskick, ibland realistiskt skildrat, ibland med övernaturliga inslag. Till vänster ser ni *Puttes äventyr i blåbärsskogen*, där Putte blir förminskad av blåbärskungens stav och får rida på möss och träffa andra fantastiska varelser i blåbärsskogen. I *Gullivers resor* (till höger) hamnar läkaren Lemuel Gulliver efter ett skeppsbrott på ön Lilliput, befolkad av miniatyrmänniskor.
- Vår hjälte i berättelsen blir visad runt av en lokal person, en guide. Samtidigt är så klart läsaren också med på turen och blir förevisad hur ett bättre samhälle skulle kunna organiseras.
- Kontrasten mot läsarens eget samhälle brukar vara stor och det är poängen.
- Utopin blev en samhällskritisk genre som använde både fantasi och visioner för att leka med idéer om bättre sätt att leva.

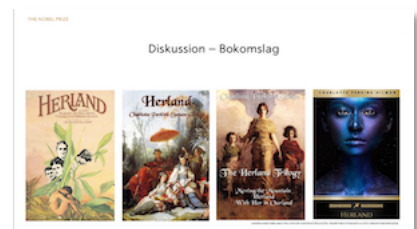
8. *Jungfrulandet* – en feministisk utopi

- Ett exempel på en samhällskritisk utopi är den feministiska romanen *Jungfrulandet* (*Herland*) som skrevs 1915 av Charlotte Perkins Gilman. Hon kämpade för kvinnors rättigheter i USA.
- I berättelsen förrirrar sig tre män in i en hemlig och svåråtkomlig dal och möter där ett samhälle som bara består av kvinnor. Invånarna i detta kvinnoland har organiserat allt till det allra bästa enligt demokratiska, estetiska och miljövänliga principer. Läsaren får följa de tre männen som försöker förstå och anpassa sig till en jämlik och jämställd tillvaro tillsammans med invånarna. Naturligtvis går det inte helt utan problem.
- Med boken kunde Perkins Gilman lägga fram sina idéer om jämställdhet mellan könen på ett både roligt, visionärt och samtidigt tankeväckande sätt.
- Hon använde Thomas Mores klassiska "utopi-recept".
- En utopi där huvudpersonen "går vilse" och hamnar på en ny men fantastisk plats brukar kallas rumsutopi. *Jungfrulandet* är en rumsutopi. Huvudpersonen är fortfarande kvar i sin egen värld men hamnar på en ny, tidigare okänd plats.

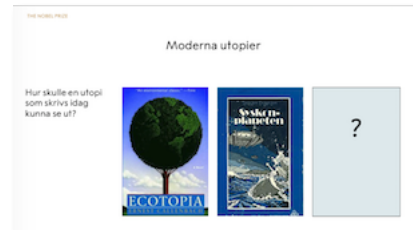
9. Diskussion – bokomslag

- Romanen *Jungfrulandet* har kommit att bli en feministisk klassiker i utopigenren. Här ser ni omslag till olika utgåvor av boken från 1900-talet.
- **Låt eleverna diskutera i mindre grupper:** Vilka olika föreställningar om kvinnorna som bor i det utopiska landet uttrycker dessa bokomslag?

10. Moderna utopier

- Det har inte skrivits så många klassiska utopier under det senare 1900-talet och framåt men några berättelser utmärker sig.
- Ernest Callenbachs bok *Ecotopia* (1975) har blivit en modern klassiker. Den utspelar sig i en parallell verklighet där flera stater i USA har brutits sig ur Förenta staterna och grundat ett eget ekologiskt land. Läsaren får följa den första journalisten som släpps in i den ekologiska utopin och med honom får vi se hur de skapat ett miljövänligt samhälle.
- I *Syskonplaneten* (1979) av Torbjörn Engström räddas tre drucknande ungdomar av ett flygande tefat och blir tagna till den utopiska planeten Ani-ma. Där lever man i balans med naturen och barnen får uppleva många äventyr innan de återvänder till jorden.
- Både *Ecotopia* och *Syskonplaneten* är som vi märker skrivna enligt Thomas Mores klassiska koncept och båda skildrar klimatsmarta och miljövänliga världar.
- I utopiernas historia har visionära, positiva berättelser skapats som kritiserat förtryck av många olika slag. Många visioner om jämlikhet och harmoniska samhällen har skrivits.
- **Låt eleverna diskutera i mindre grupper:** Hur skulle en utopi som skrivs idag kunna se ut?

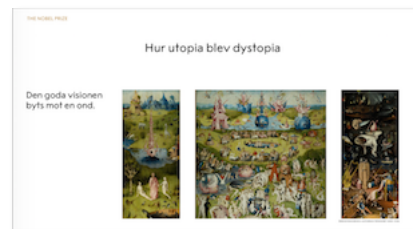

11. Del 2: Dystopier

12. Hur utopia blev dystopia

- Som vi sett har utopin en visionär funktion. Genom att placera huvudpersonen i ett fullkomligt samhälle kunde författaren föreslå saker som var ganska otänkbara i den tid då utopin skrevs. I *Jungfrulandet* beskrev till exempel Perkins Gilman ett samhälle där män och kvinnor var lika värda. I den verkliga världen 1915 var detta långt ifrån fallet.
- Men om vi byter den goda visionen mot en ond, idealet mot en skräckvision som besannar våra värsta farhågor, får vi istället en *dystopi*. Bilden till vänster som föreställer Paradiset såg ni tidigare. Den är en del av ett större tredelat konstverk av Hieronymus Bosch som även en visar en bild av helvetets plågor.
- Precis som utopin kritiserar dystopin tendenser i den verkliga världen, men i stället för att skapa en positiv motbild så följer dystopin en motsatt logik.
- Dystopin utgår ofta från något som upplevs skrämmande i samtiden, exempelvis ny teknik som AI och övervakningsteknologi. Läsaren tas sedan med in i framtiden och får uppleva hur det skulle kunna bli om utvecklingen blir den sämsta tänkbara, till exempel att tekniken hamnar i fel händer.
- Både utopin och dystopin är alltså berättelser som kommenterar vår egen värld och på olika sätt kritiserar vår samtid: utopin med positiva bilder, dystopin med skräckscenarion.
- Vi ska nu titta på några kända dystopier från 1900-talet, och två närliggande genrer.

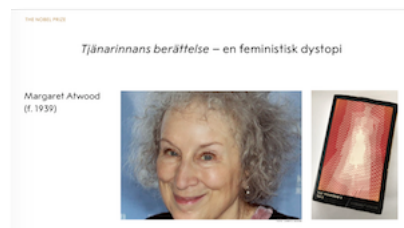
13. *1984* – en dystopi om ett extremt övervakningssamhälle

- En av de mest klassiska dystopierna är George Orwells roman *1984*. Den skrevs 1948 och Orwell föreställde hur framtiden skulle se ut år 1984, om det gick riktigt illa.
- *1984* utspelar sig i ett framtida Storbritannien som blivit en del av diktaturen Oceanien och styrs av det kontrollerande och manipulerande "Partiet" under ledning av Storebror. Huvudpersonen Winston Smith arbetar på Sanningsministeriet med att ändra historien för att visa att Partiet alltid har rätt.
- Men det är inte bara historien som kontrolleras. Invånarna övervakas av ständigt påslagna skärmar som samtidigt upprepar Partiets propaganda, och ett "nyspråk" tas fram, som gör det svårare för invånarna att tänka fritt och kritiskt.
- Dystopin *1984* skrevs strax efter andra världskriget. Många företeelser i boken känns igen från verkliga händelser under kriget och Storebror har ofta jämförts med den sovjetiske diktatorn Josef Stalin. Uttryck som "Storebror ser dig" och "storebrorssamhälle" används ibland idag när man pratar om samhällen där bevakning av medborgare utnyttjas för att öka kontrollen och undanröja oliktankande.

14. *Tjänarinnans berättelse* – en feministisk dystopi

- En av de senaste decenniernas mest lästa och uppmärksammade dystopier är Margaret Atwoods roman *Tjänarinnans berättelse*. Den publicerades 1985 men fick ny aktualitet när den blev tv-serie 2017.
- *Tjänarinnans berättelse* handlar om hur kristna extremister tar makten i USA och förvandlar landet till en diktatur. Kvinnor tillåts inte längre arbeta, läsa eller äga saker. På grund av miljöförstöring har dessutom en stor del av befolkningen blivit sterila. Därför tvingas fertila kvinnor att leva som så kallade tjänarinnor. De skickas till familjer i samhällets härskarklass och tvingas ha sex med männen i familjerna. Om de blir med barn tas dessa ifrån dem.
- *Tjänarinnans berättelse* har beskrivits som en feministisk dystopi, eftersom den behandlar frågor som rör kvinnors utsatthet och maktförhållanden mellan kvinnor och män. Atwood skriver i ett förord till boken att allt som händer i berättelsen någon gång har inträffat i verkligheten.

15. *Klara och solen* – om en framtid med humanoider

- Den brittiske författaren Kazuo Ishiguro har skrivit flera romaner som utforskar en förändrad framtid eller parallell verklighet. Ofta finner vi under ytan en mörk värld. Berättelserna undersöker teknik och mänskliga förmågor som skulle kunna utvecklas med skrämmande konsekvenser. Berättelserna är mycket skickligt komponerade och ofta lågmält ifrågasättande. Han blev belönad med Nobelpriset i litteratur 2017.

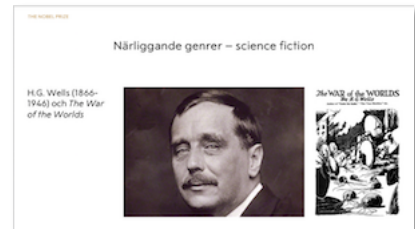

THE NOBEL PRIZE

- Ishiguros senaste roman, *Klara och solen* (2021), berättas av humanioden Klara, en artificiell vän med enastående iakttagelseförmåga. Klara säljs som sällskap till en sjuk flicka och så småningom förstår vi genom Klaras berättelse att världen inte är densamma som idag. Vi får också följa hur Klara tänker och bearbetar information, men även vad hon upplever och känner. Berättelsen väcker frågor om artificiell intelligens: Vad är skillnaden mellan ett mänskligt och ett artificiellt medvetande? Och hur upplever artificiell intelligens sin roll och mening i förhållande till sin omvärld?
- Romanen *Never let me go* (2005) utspelar sig i en alternativ verklighet där vi får följa en grupp ungdomar som växer upp på ett märkligt internat. De får ständigt höra att de är speciella och viktiga, och får senare veta att de är kloner, skapade för att donera organ åt andra. Boken blev också film 2010.

16. Närliggande genrer – science fiction

- 1900-talet gav oss stor vetenskaplig och teknisk utveckling men också omvälvande och skrämmande politiska händelser som två stora världskrig. Detta gjorde att framtiden på allvar blev ett ämne både i utopierna och dystopierna. Samtidigt utvecklades den närliggande genren science fiction (sci-fi).
- Science fiction skildrar ofta en långt utvecklad framtid där människan skapat både rymdfärder och ett nytt liv på andra planeter. Genom att placera den nya tekniken i en fiktiv framtida värld kan författaren undersöka vad den nya tekniken skulle kunna få för konsekvenser.
- En tidig science fictionförfattare som ibland skrev böcker som utstrålar utopiskt hopp, men oftare misstro och kritik inför framtiden var H.G. Wells (1866–1944). Hans bok *Världarnas krig* (*War of the worlds*, 1897–1898) har filmatiserats flera gånger och handlar om hur jorden blir invaderad av ondskefulla utomjordingar, och hur mänskligheten till slut räddas av ett virus som inte de spindelliknande monstren tål.
- I sina olika böcker om ny teknik och egensinniga forskare, förutspådde H.G. Wells både flygplanen och månfärder. Han anses av många vara grundaren av science fiction-genren. En annan känd sci-fi-författare är Karel Čapek som skapade ordet robot i sin nutida betydelse i sin pjäs *Rossums universalrobotar* (*R.U.R.*) från 1920.

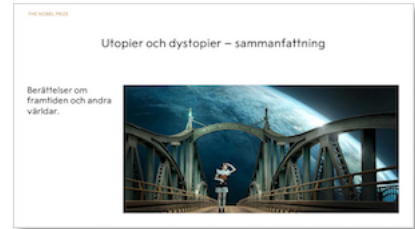
17. Närliggande genrer – klimatfiktio

- I takt med att klimatförändringar och dess konsekvenser för planeten börjat synas har en ny genre, klimatfiktio, börjat bli allt mer aktuell. Klimatfiktio tar ett planetärt perspektiv – klimatförändringar respekterar inte länders gränser.
- När klimatfiktio också är en dystopi utspelar sig handlingen ofta efter att en plötslig och omvälvande förändring har skett i framtiden. Det kan vara ett stort krig om de få resurser som finns kvar, som i Suzanne Collins (f. 1962) trilogi om *Hungerspelen*.
- I Emmi Itärantas (f. 1976) *Minnet av vatten* är bristen på vatten i en avlägsen framtid det som styr allt. Den globala tillgången på vatten tematiseras också i Mats Söderlunds (f. 1965) spännande framtidsfantasy och klimatfiktio om "Ättlingarna" som börjar med *Hotet* och följs av *Kampen* och *Flykten*.

18. Utopier och dystopier – sammanfattning

- Utopin och dystopin är alltså genrer med spår långt bakåt i litteraturhistorien. Genom att författarna föreställer sig framtiden eller andra möjliga eller omöjliga världar med utgångspunkt i verkliga problem, är berättelserna ständigt aktuella. De kan både läsas som fantasirik underhållning, och för att diskutera och analysera kopplingar till utmaningar och problem i vår egen samtid.
- Under 1900-talet har generna ibland smält samman med närliggande genrer som science fiction och klimatfiktion, och många av verken har blivit litterära klassiker.
- Nu ska ni få läsa två korta utdrag ur en dystopi skriven av den Nobelpreisbelönade författaren Harry Martinson och fundera över vad verket kan berätta om Harry Martinsons samtid – och vår egen.

19. Slutbild

